

AN'ANAVIY IJROCHILIKDA USTOZ-SHOGIRDLIK AN'ANASI

Gulzoda Xudoynazarova

O'zDSMI "Milliy qo'shiqchilik" kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya:

Hayotda yozilmagan, ammo unga amal qilinmasa, xunuk oqibatlariga olib keladigan qonunlar bor. Shulardan biri ustoz va shogirdlik an'anasidir. Xalq orasida ustoz va shogirdlik odobi, qadriyati, muloqot shartlari, yozilmagan qonunlar shaklida million yillardan buyon yashab, kamolga yetib, rivojlanib kelayotir. Biron bir kasb egasi yo'qki, u ustoz ko'rib kamolga yetmagan bo'lsin. Ustoz va shogirdlik rishtalari juda nozik bo'lib, sal qaltis harakat qilinsa, uzilishi, keyin ulanganda ham tugun qolishi mumkin. Ushbu maqolada an'anaviy ijrochilikda ustoz-shogirdlik an'anasining o'ziga xos jihatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: "Ustoz-shogird", maqom, ijrochilik, tayyorgarlik, an'ana.

Аннотация:

В жизни есть неписанные законы, но если их не соблюдать, это может привести к неприятным последствиям. Одна из них – традиция учителя и ученика. Среди людей миллионы лет живут, зреют и развиваются нравы, ценности, условия общения, неписанные законы учителя и ученика. Нет профессии, которая не созрела бы под руководством наставника. Связь между наставником и учеником очень тонкая, ее можно разорвать малейшим движением и даже снова связать. В данной статье анализируются уникальные аспекты традиции наставничества в традиционном исполнительстве.

Ключевые слова: "Устоз-шогирд, маком, исполнение, подготовка, традиция.

Abstract:

There are unwritten laws in life, but if they are not followed, this can lead to unpleasant consequences. One of them is the tradition of teacher and student. Among people, morals, values, conditions of communication, unwritten laws of teacher and student live, mature and develop for millions of years. There is no profession that would not mature under the guidance of a mentor. The connection between mentor and student is very delicate; it can be broken by the slightest movement and even connected again. This article examines the unique aspects of the mentoring tradition in traditional performance.

Key words: "Ustoz-shogird, makom, performance, preparation, tradition.

An'anaviy ijrochilik, qolaversa maqom ijrochiligida qadimdan ustoz - shogirdlik an'anasi mavjud aslida. Chetdan qaraganda xonandalik osondek tuyuladi. Tanburning torlari chertilsa, ajib kuy taralaveradigandek ko'rinadi. Ashula aytish uchun esa ozgina ovoz bo'lsa kifoyadek.... Yo'q aslida unday emas. O'sha bizga oddiy bo'lib ko'ringan tanbur, g'ijjak, xatto doirani chalish uchun ham tug'ma qobiliyat hamda mahorat kerak. Insonning o'zida bo'lgan iste'dodni to'g'ri yo'lga solish, uni kamolga yetkazish uchun esa, adbatta murabbiy ustoz zarur. Kimgaki chinakam ustoz, jonkuyar murabbiy nasib etsa – bu uning baxti. Ana shunday ustozlar qo'lida tahsil olgan san'atkorlarning kamoli yuksak, el- yurt orasida obro'yi baland bo'ladi. Shogirdlar kamoli, ustozlar jamoli, deb bejiz aytishmagan.

Maqomlarni ijro etish uchun maxsus tayyorgarlik, bilim va albatta keng diapazonli ovozga ega bo'lish lozimdir. Maqomlar, odatda bir necha yillar davomida hamda ustoz-shogird qabilidagi ta'lim asosida o'zlashtiriladi. Maqomlarni - “sifatsiz ijro etish – deb yozadi maqomdon olim I.Rajabov - maqom yo'llari haqida noto'g'ri tasavvur qoldirishi mumkin”¹. Bu mumtoz musiqa merosimizning asrlar osha o'z badiiy va estetik imkoniyatlari saqlab kelishining asosini bildiradi.

Shu bilan birga qayd etish lozimki, “Maqom yo'llari ijrosi uchun hofizda keng diapozon, yoqimli ovoz va yuksak aytish texnikasi bo'lishi shart.”²

Aslida qadimdan turli sohalarda ustoz-shogirdlik an'anasi mavjud bo'lgan. Ustoz-shogirdlik tushunchasi yuksak milliy qadriyatlarimizdan hisoblanib, bunda asrlar davomida shakllangan tartib-qoidalarga amal qilib kelinadi.

Ota o'z o'g'lini ustozga shogirdlikka berarkan, “eti sizniki, suyagi bizniki”, deya lutf qilgan. Bu bilan ustozga o'g'lining kelajak taqdirini bus-butun ishonib topshirayotganini bildirgan. Ustoz ham shogirdi taqdiriga o'zini mas'ul bilib, bor iqtidoru hunarini unga yuqtirishga intilgan. Oilaviy muhitda yetarli talabchanlik ko'rmagan bolani qat'iy tartib-qoidaga ko'niktirgan.

Xuddi shunday maqom ijrochiligida ham shogird oila a'zolari, xususan otasi tomonidan ustoziga topshirilgan va ustoziga unga nafaqat maqom ijrochiligining barcha siru sinoatini o'rgatgan, balki uning tarbiyasiga ham javobgar bo'lgan. Har bir ustozning o'z tartibi va qoidasi bo'lgan. Shogird ustoziga yonida yurar ekan mana shu qoidalarga rioya etishi lozim bo'lgan, aks holda shogird orqasiga, ota uyiga qaytarib yuborilgan. Bu esa o'sha davrda isnod sanalgan. Shunday ekan, shogirdni ustoz qabul qildimi, bo'ldi, shogird ustozining barcha talablarini bajarib, ijrochilikning barcha siru sinoatlarini o'rganishga tirishgan. Albatta ustoz-shogirdlik munosabatida o'ziga xos tartib qoidalar, ustozlikning va shogirdlikning qoidalari mavjud bo'lgan va bu haqda bir nechta asarlarda ma'lumotlar keltirilgan.

Husayn Voiz Koshifiyning “Futuvvatnomai sultoni” kitobida ustoz qanday bo'lishi, shogirdlik shartlari nimalardan iborat ekani haqida batafsil ma'lumot beriladi: “Agar komil

¹ I.Rajabov. “Maqomlar masalasiga doir”. T.: 1963.

² O'sha manba

ustoz kim deb so'rasalar, u pok mazhabli, o'z aybini ko'radigan, dono va tamizli kishidir, deb aytgil. Unda hasad, gina va baxillikdan asar ham bo'lmasligi kerak.

Agar shogirdlik binosi nimaning ustiga quriladi, deb so'rasalar, irodat ustiga, deb aytgin. Irodat nima deb so'rasalar, ustoz nimaiki aytsa, uni jon qulog'i bilan eshitish, chin ko'ngil bilan qabul qilish va vujud a'zolari orqali amalda ado etishdir. Agar shogird uchun nima yaxshi deb aysalar, pok e'tiqod, deb ayt, chunki faqat e'tiqod kishini murodga yetkazadi..."³

Keyin shogirdlik odobi haqida gap ketadi. Ular sakkizta, deydi muallif. Ustozga birinchi bo'lib salom berish, ustoz oldida oz gapirish, boshni egib turish, ko'zni har tomonga yugurtirmaslik, masala so'ramoqchi bo'lsa, oldin ijozat olish, ustoz javobiga e'tiroz bildirmaslik, ustoz oldida boshqalarni g'iybat qilmaslik, o'tirish-turishda hurmatni to'la saqlash.

Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy hazratlari o'rtasidagi ustoz-shogirdlik munosabatlarini eslang: Alisher Navoiy hayotda ham, ijodda ham Abdurahmon Jomiyga ixlosmand shogird ekanini namoyon etib turadi. "Xamsa"chilikda uning an'anasini davom ettiradi. Ustozining "Nafahotul uns" asarini yanada boyitib, "Nasoyimul muhabbat" nomli yangi asar yaratadi. Dostonlarida ham, ko'plab boshqa asarlarida ham ustozini nomini tilga olib, unga bo'lgan izzat-hurmatini kamoli ehtirom bilan izhor etadi. Ayni chog'da, bu ikki allomaning Samarqandda istiqomat qilgan Xoja Ahror Valiyga bo'lgan ixlosi g'oyatda ibratlidir. Bu zoti shariflarning o'zaro pir-muridlik, ustoz-shogirdlik munosabatlari o'sha davr siyosat maydonida ham, madaniy-ma'naviy sohalarda ham katta ijobiy muhit yaratilishiga, tinchlik-barqarorlik, fuqaro huquqlari daxlsizligiga xizmat qilgani tarixdan ma'lum. Ustoziga bo'lgan sadoqatini ijodda ham, hayotda ham oliy maqomda ado eta olgan Alisher Navoiyning ustozlik faoliyati ham asrlar davomida ibrat namunasi bo'lib kelmoqda.⁴

Tarix sahifalaridan bu kabi misollarni ko'plab topish mumkin. Qozizoda Rumi va Mirzo Ulug'bek o'rtasidagi ustoz-shogirdlik munosabatlari so'zimizning yaqqol misoli. Ilm istab Turkiyaning Bursa viloyatidan Samarqandga kelgan Qozizoda Rumi shahzoda Ulug'bekka ustozlik qildi. Falakiyot va matematika fanlaridan chuqur bilim berdi. Mirzo Ulug'bek taxtga o'tirgach, ustozini ko'rsatmalari bilan ish tutib, ilm-fan rivojiga katta e'tibor qaratdi. 1420-yili bunyod etilgan madrasaga Qozizoda Rumiyni bosh mudarris qilib tayinladi. Keyinchalik ustoz-shogird hamkorligida rasadxona qurildi, Samarqand falakiyot va matematika akademiyasi tashkil bo'ldi. O'z navbatida, Mirzo Ulug'bek ham Ali Qushchi kabi zabardast shogirdlarni tarbiyaladi. Ali Qushchi Qozizoda Rumi vafotidan keyin rasadxonadagi ilmiy kuzatish ishlariga rahbarlik qildi. Shu tarzda, Mirzo Ulug'bek vafotidan keyin ustozini ishlarini Ali Qushchi, undan keyin nabira-shogirdi Miram Chalabiy davom ettirdi. Ulug' ustozlarning olamshumul yangiliklarini yangi sharoitda takomilga yetkazdi. Uning xizmatlari tufayli Samarqand olimlari erishgan yutuqlar Yevropaga, so'ng butun dunyoga yoyildi.

³ Husayn Voiz Koshifiy. "Futuvvatnomai sultoni", Toshkent 2011.

⁴ Porso Shamsiyev. "Jomiy va Navoiy", Toshkent, 1969.

Qadimda shogirdlarning mashg'ulotlari saroyda maxsus ajratilgan joyda va muntazam ravishda o'tkazilgan. Ularning ishini nazorat qiladigan rahbarlar bo'lgan. Malakali maqomdonlar safini doim to'ldirib borish maqsadida eng obro'li ustozlarga shogirdlar tayyorlash vazifasi yuklangan. "Ustoz-shogird" maktabi uzoq muddat davomida raqs, musiqa va she'riyat asoslarini o'rganishga imkon ochgan. Shogirdlar yoshligidan maqomlarning parda va usul tizimlari, kuy va ashulalarning ijrochiligiga doir nozik masalalarni puxta o'zlashtirib, katta san'atda faoliyat ko'rsatishga tayyorlanganlar. Bir so'z bilan aytganda, maktab o'taganlar. Maktab ko'rmagan malakasiz aytuvchi yoki cholg'uchi saroy sozandasi bo'la olmagan. "Ustoz ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar" degan gap ham, eng avvalo, murakkab sozandalik kasbida ilm va mahorat naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlashga qaratilgan. Shuning uchun ham chinakam ustoz mazkur hunarning e'tiqod tayanchi bo'lib kelgan. Ustoz va maktab bor joyda hunar aynib, soha bachkanalashib ketishiga yo'l qo'yilmagan. Maktab yaratgan ustoz - benazir san'atkordir. Munosib shogird esa, ustozning ko'chirma nusxasi, unga quruqtaqlid qiluvchi emas, balki o'zidan nimadir qo'shib, yuksak an'analarni davom ettirishga qodir yangi niholdir.

Saroyda xizmat qilgan katta ustozlarni oladigan bo'lsak, ularning har biri o'z kasbini mukammal egallagan va maktab yaratgan shaxslar. Masalan, Matyoqub Pozachi ashula aytishda va tanbur chalishda tengsiz sozanda hisoblangan. U tanburdan shu darajada mayin tovush chiqarar va temir noxun zarbi xalaqit bermasligi uchun tirnoqlarini o'stirib chalar ekan. Oldingi ustoz-shogird maktabida maqom ta'limi, odatda usullarni o'zlashtirishdan boshlangan. Shogird avval ustoz yonida doyra chalib, usullarni obdon o'rgangandan so'ng, unga maqomlarning kuy yo'llari hamda parda tizimining nozik sifatlari o'rgatila boshlangan. Fitrat ham Shashmaqom tasnifotini doyra usullarining ta'rif va tavsifidan boshlaydi. Shu munosabat bilan u Shashmaqom tarkibida 16 ta maxsus belgilangan nomli va 8 ta nomsiz usullarni sanab o'tadi. Ularning eng oddiysi ikki hissadan iborat Saraxbor usuli.

"Ustoz-shogird" maktabida ovoz tarbiyasiga juda katga ahamiyat berilgan. Umidli o'smirlar doim mazkur san'at sirlarini tajribali ustozlardan o'rganish va o'z mahoratini muntazam oshirib borishga intilganlar. Darhaqiqat, noyob ovoz sohiblari ushbu san'atsevarlik axloqi va odobi muhitida o'zlarining tabiiy imkoniyatlarini rivojlantirib, yuksak kamolot darajasiga yetkazishga muyassar bo'lganlar. Ularning ayrimlari esa chinakam ustoz hofiz bo'lib yetishganlar. Bo'lajak hofizlar bir necha soat davomida to'xtovsiz ashula aytish, ayniqsa, murakkab avjlarni eng yuqori pardalarda ravon va qiynalmasdan ijro etish uchun ovoz paylarini chiniqirib, nafas yo'llarini quvvatlash maqsadida suv ostida maxsus mashqlar bajarganlar.

Ma'naviy tarafdin ustoz har bir hunarning e'tiqod ramzi, uni muqaddas tutib inson kasb - koridan baraka topib, yuqori martabaga erishmog'i. Xalqimizda "Ustoz otangdek ulug'" degan naql bor. Har bir namozda salovot o'qilganda, avval payg'ambarlarga (Odam Atodan

Muhammad sallallohu a'layhi vasallamgacha) so'ngra ustozlar va undan keyingina ota-onalar haqiga duo qilinadi.

Amaliy nuqtai nazardan ustoz - muayyan ixtisos sohasining siru asrorlarini puxta egallagan va hunar o'zlashtirishni oliy darajaga yetkazgan komil inson. Masalan, musiqada ustoz - kuy chalib, o'zidan bir narsalar qo'shib, mahoratini nafis san'at maqomiga ko'targan sozanda. San'atda yaratuvchilik iste'dodi aslida Alloh in'om etgan oliy ne'mat, albatta. Ustoz tomonidan u muqaddas qobiliyat sifatida avaylab-asraladi. O'zlashtirilgan san'at sirlarini faqat aziz farzandlar va eng sadoqatli shogirdlar bilan baham ko'rish mumkin. Kasb hunarning siru asrorlarini begona qilish yoki nomaqbul shogirdlarga ravo ko'rish gunoh hisoblangan. Hunarni oyoq osti qilish esa piri-arvohlar g'azabini uyg'otadi degan e'tiqod bo'lgan. Shuning uchun ham tarixiy tajribadan ma'lum bo'ladiki, ustoz-shogird silsilasida oilaviy an'analar hal qiluvchi ahamiyat kasbetadi. Odatda, sozandalar oilasidan yetishib chiqqan. Tashqaridan kelgan shogirdlar ishonchni oqlab, unga sadoqat bildirgandagina ustozlar ularga mehr qo'ya boshlaydi. Ana shu tariqa maqom ijrochilarining asrlar davomida shakllangan maktab va uslublari zaminida yangi oqimlar paydo bo'ladi. O'z navbatida bu yangiliklar ham silsilaga aylanib maqom an'analari vorisiylik rishtalari uzluksiz davom etib boraveradi. Sozandalar kamolot sari intilishida muqarrar uchta bosqichni bosib o'tadilar. Birinchisi, biron-bir yetuk san'atkor, ustozning iziga ergashish, uningdasturi (kuy vaashulalari) vaustlubini o'zlashtirish. Ikkinchisi, bilim va malakalarini kengaytirish, o'zga maktab vakiylarining ijodidan bahramand bo'lish. Uchinchisi, erishgan bilim va tajribalar asosida o'z uslubini shakllantirish. Ana shu murakkab ijodiy jarayonda o'z yo'lini topishda ustozning ahamiyati eng muhim tayanch bo'lib xizmat qiladi. Ustoz timsoli, uning hurmat va e'tibori an'analarning o'ziga xos iymon va vijdoni vazifasini bajaradi.

“Ustoz ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar”, degan maqol bu hikmatni aniq va lo'nda izhor etadi. Keksa sozandalarning aytishlaricha, Ota Jalol Abdulaziz iste'dodini yuqori baholagan hamda Shashmaqom borasidagi uning intilishlarini diqqat bilan kuzatib borgan. Gap shundaki, Ota Jalol va Hoji Abdulaziz yoshlari deyarli teng, iste'dod hamda salohiyati bir-biridan kam bo'lmagan, lekin muqaddas ustoz-shogird munosabatlaridagi ikkita buyuk san'atkor. Ular umumiy uslub (Buxoro-Samarqand) doirasidagi ikkita yirik yo'nalish vakillari. Ota Jalol tom ma'nodagi saroy sozandasi. Tor muxlis va shina'vandarlar doirasida rivojlanib kelgan bu uslubning qonun - qoidalari juda qat'iy belgilangan. Ustozlar ijodi - maqom san'atining jonli qomusi. Ijrochining umri an'analar hayotiga nisbatan qisqa. Ammo aynan shu ustoz-shogird izmidagi davomiylik, vorisiylik an'analar uzluksizligini, bir butunligini ta'minlaydi. Ustozlar merosi ikki-uch naslga o'tib, ma'lum bir maktabni tashkil qiladi. Jonli an'ana ustoz yo'lining shogird tomonidan aynan takrorlanishini yoqtiradi.

Har bir yangi nasl o'zidan nimadir qo'shib, ustoz yo'lini obod etishi taqozo qilinadi. Shu tariqa doimiy yangilanish - an'anaviy san'atning yashash qonuni yuzaga keladi. An'ana - bu mavjud narsalarni shunchaki takrorlash emas, balki o'tmish merosni chuqur hazm qilib, qaytadan

dunyoga keltirish, unga yangi hayot baxsh etishdir. Shuning uchun xalq nazari tushgan ustozlar ijodini mutolaa qilish qadimiy maqom an'analarini ularning jonli bo'g'inlari misolida o'rganish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.Rajabov. "Maqomlar masalasiga doir". T.: 1963.
2. Husayn Voiz Koshifiy. "Futuvvatnomai sultoniyy", Toshkent 2011.
3. Porso Shamsiyev. "Jomiy va Navoiy", Toshkent, 1969.
4. Mamadaliyev F. "Milliy musiqa ijrochiligi masalalari". T.: "Yangi asr avlodi", 1998.
5. Begmatov S. "Xofizlik san'ati" T.: "Musiq" 2008.
6. Begmatov S. "Farg'ona vodiysi xofizlik an'analari" (Sodirxon hofiz, Jo'raxon Sultonov va Rasulqori Mamadaliyev), nomzodlik dissertatsiyasi (Qo'lyozma 1995.)